

Szibériai delikatesz Egy kamassz találókérdés szerkezeti elemzése

„...a nők úgy törík fel a férfiakat, mint a mogyorót...”
(KRÚDY)

*toľwčít mana, mynert mana,
  ikε mana:
tarsapi t'ērən šjyntyā kymy t'ēr ikε,
kymy t'ērən šjyntyā náamka t'ēr ikε.
  ? — sán*

‘Verj le engem, törj fel engem,
  van nekem:
szőrös mag közepén piros mag van,
piros mag közepén édes mag van.’
  ? — (a cirbolyatoboz magja)

Egy korábbi írásomban abból az általánosan elfogadott felfogásból indultam ki, hogy a találókérdés: hasonlat, amelyben a rejtvény a hasonlító és megfejtése (korábban ehelyett a megoldás elnevezést használtam) a hasonlított. Ott kifejtett elképzelésem szerint a megfejtés a rejtvény redukált transzformációja. A rejtvény terjedelmességével, nyelvi differenciáltságával, esetleges személyi vonatkozásaival és metrikai szervezetségével szemben a megfejtés többnyire egyszavas, tehát nyelvi differenciálatlan, nincsenek személyi vonatkozásai és metrikailag sem (lehet) szervezett. A találókérdés e két összetevőjének különbségeiért a mögöttük álló (beszédbeli) résztvevők, a beszélő és a hallgató felelősek: a beszélő a rejtvényért, a hallgató a megfejtésért. Az itt következő elemzésben megpróbálok rámutatni azokra a szintaktikai-metrikai-stilisztikai eszközökre, amelyek a rejtvény feladója, a beszélő rendelkezésére állnak, hogy megforgassák a hallgató, a rejtvény megfejtője elméjét abból a célból, hogy eljuttassák őt a megfejtést megelőző mozzanathoz, a redukcióhoz, hogy az utolsó lépést, a transzformációt — az adott kultúrában meglévő aequivalenciák ismeretében — már maga tegye meg.

Nyelvtani tudnivalók,

amelyek e rövid szöveg megértéséhez szükségesek: a rejtvényben három ige szerepel, amelyből kettő, *to?wčit* 'verj le' és *mynert* 'törj fel' határozott igeragozású egyes szám második személyű felszólító módú igealak, amelyben a *-t* személyrag, a harmadik ige a létige kijelentő mód egyes szám harmadik személyű alakja, *ikε* 'van'. Szerepel a rejtvényben egy egyes szám első személyű névmási alak, *mana*, mégpedig két funkcióban: a felszólító módú igealakok mellett akkuzatívuszbán, a létige mellett pedig datívuszbán. A genitívusz ragja *-an*. A lokatívusz egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel összeolvadt rajta *-nta*.

Megjegyzések a fordításhoz

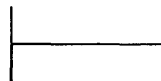
A kamasszban nincsenek igekötők, a fordítás azonban suta lett volna, ha elhagytam volna az első két ige mellől az odakívánczó igekötőket. A *t'ér* szót, melynek a Donner-féle szótárban megadott jelentése 'Mitte, середина' 'mag'-nak, a *šyjj* szót pedig, amelynek ugyanott megadott jelentése 'Magen, Bauch; Inner-; Inneres' 'közép'-nek fordítottam, a két szó alkotta birtokos szerkezetet pedig 'mag közepé'-nek, mivel a szószerinti értelmű 'közép belseje' fordítás, különösen, ha még hozzávesszük a vele együtt előforduló jelzőket, meglehetősen nehézkes lett volna.

Szintaktikai elemzés

A kamassz a legtöbb uráli nyelvhez hasonlóan rectum — regens szórendű nyelv, amely szintaktikai jellemzőnek nagy jelentősége van a mondatok illetőleg a verssorok szerkesztésében. A rejtvény második két sora erre a szórendre is épül. Az első sor azonban éppen ennek a szórendnek az *i n v e r z i ó j á t* mutatja, aminek modális oka van: a felszólító módú alakok megkövetelik, a létige harmadik személyű alakja pedig megengedi a szórendnek ezt a transzformációját. Az első sor három párhuzamos mondatértékű frázisból áll:

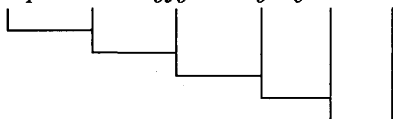
<i>to?wčit mana</i>	'verj le engem'
<i>mynert mana</i>	'törj fel engem'
<i>ikε mana</i>	'van nekem,'

melyek belső szintaktikai hierarchiája a következő diagrammal ábrázolható:

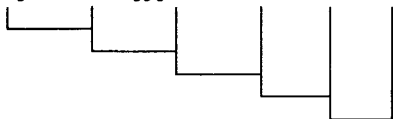

A második két sor szintaktikai szerkezete teljesen azonos és a rectum–regens szórendre van alapozva:

tarsapi t'ērən šyjynta kymy t'ēr ike 'szőrös mag közepén piros mag van

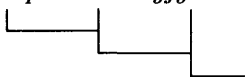

kymy t'ērən šyjynta náamka t'ēr ike 'piros mag közepén édes mag van.'

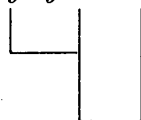

E két sor mindegyike két frázisból áll: egy független és egy függő frázisból. A független frázis egy predikatív szintagma, a függő frázis pedig egy lokatívusban álló jelzős és birtokos jelzős szintagma. A két frázist szintaktikai szünet választja el egymástól; ezt és a kettejük hierarchikus különbségét „elcsúsztatással” ábrázolhatjuk:

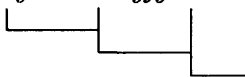
tarsapi t'ērən šyjynta

kymy t'ēr ike

kymy t'ērən šyjynta

náamka t'ēr ike

Az első sor tehát szintaktikailag élesen elkülönül a második kettőtől: ez három mellérendelt frázisból áll, azok csak kettőből, de közülük az első alá van rendelve a másodiknak, továbbá: a második kettő sor szórendje rectum–regens, az elsőé pedig ennek a fordítottja.

Metrikai elemzés

A sorok szótagszám-viszonyai (a kamassz nyelv prozódiai tulajdonságai közül csak ezekre támaszkodhatunk elemzésünkben) megerősítik a szintak-

tikai elemzés mutatta képet. Az első sor 3 négyszótagos k o l o n ból (ez a frázis metrikai megfelelője) áll, a második két sor pedig két k o l o n ból, amelyek szótagszám szerinti megoszlása 8|5 illetőleg 7|5:

1. sor	4		4		4	=	12
2. sor	8				5	=	13
3. sor	7				5	=	12

A k o l o n ok tovább oszthatók l á b a k r a (ezek a szó metrikai megfelelői):

1. sor	2		2		2		2		2		2
2. sor	3		2		3		2		1		2
3. sor	2		2		3		2		1		2

Az első és harmadik sor, amely 12 szótagszámú, közrefogja a 13-as szótagszámú második sort. Ugyanígy szimmetrikus megoszlást láthatunk a második két sor második kolonjaiban (2|1|2), sőt a második sor első kolonjában is (3|2|3), csak a harmadik sor első kolonja „lóg ki” ebből a szimmetriából (2|2|3). A sorok közötti és a sorokon belüli szimmetriák között az a különbség, hogy az előbbi esetében a tengelyt képező egység a hosszabb, míg az utóbbiak esetében a szimmetrikus lábak a hosszabbak és a tengelyt képező lábak a rövidebbek. Korábbi írásomban e metrikai szimmetriákat neveztem „metrikai hintának”. Az első sorral most nem számolva a második két sort alkotó kolonok egymás között nem egyenlő szótagszámúak és így szimmetrikusak sem lehetnek. A második sort alkotó két kolon szótagszám-aránya 8|5, a harmadiké 7|5. Az első és második kolon közötti aszimmetria föloldására a lendületét vesztő hinta csökkenő kilengése szolgálhat mintául: a második kolon az első kolon kisebb intenzitású megismétlése (a második sort véve például) ilyenformán, hogy 3|2|3 megismételve 2|1|2.

Stilisztikai elemzés

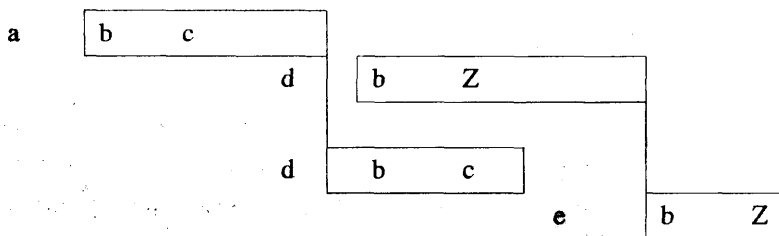
A pusztán szintaktikai elemeken és a szintaktikai elemekre épülő numerizáción túl, de még mindig a formális elemzés határain innen, a stilisztikai eszközök (ismétlések, azonosságok, párhuzamosságok) számbavétele a rejtvény szerkezetének újabb mélységeit tárja fel előttünk. A szemlélhetőség és a könnyebb kezelhetőség kedvéért hadd jelöljem az igéket az ábécé végéről választott nagybetűkkel: X, Y, Z, esetleges személyi vonatkozásukat (hogy lehetnek 1. vagy 2. személyűek) képviselje a melléjük írott szám: X2, Y2 (a harmadik személyű igealakokat nem jelöljük), a személynév másokat csak számmal jelöljük: 1, a főneveket pedig az ábécé elejéről vett kisbetűk fogják

képviselni: a, b, c, d, e. A szintaktikai hirarchiát jelzendő a függő frázisokat egy sorköznnyire elcsúsztatva a független frázisok elé és fölé fogjuk írni, a sorrendben első azonosságot pedig egymás alá. A következő kép tárul elénk:

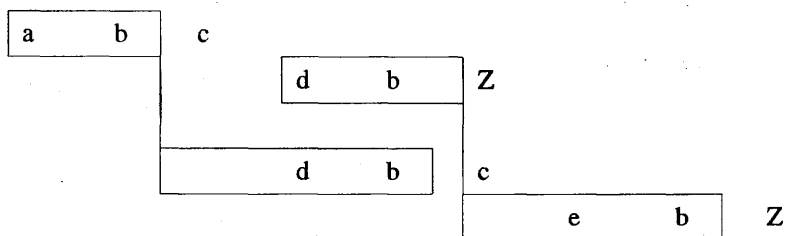
1. sor	X2	1							
	Y2	1							
	Z	1							
2. sor			a	b	c				
						d	b	Z	
3. sor						d	b	c	
							e	b	Z

A modell jól mutatja az első sor elkülönülését a második kettőtől. A második két sor között újabb kohézió mutatkozik: a második sor második és a harmadik sor első frázisának (az előbbi független, az utóbbi függő szintagma) első két eleme azonos. Ezt a fajta szerkesztést — Robert Austerlitz nyomán — „terasznak” ismeri az uralisztikai szakirodalom, s amely igen elterjedt eszköze a rokon (és nem-rokon) népek orális költészetének. Most csak az egymással párhuzamos 2. és 3. sor stilisztikai eszközeit veszem számba (később még majd visszatérek az első sorra is).

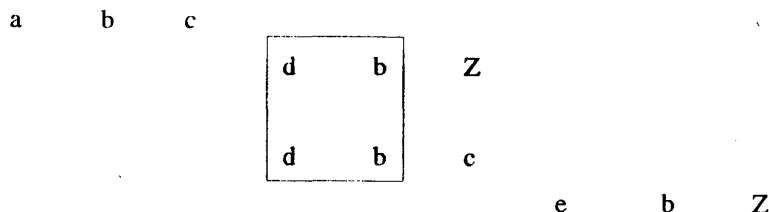
A z o n o s s á g o k

P á r h u z a m o s s á g o k

Az azonosságokat és a párhuzamosságokat összekötő szerkezet, amely maga is azonosság, bár a szintaktikai hierarchiában más helyet foglal el az első és más helyet foglal el a második tag:

A *db* frázis először alanyként jelentkezik a *kymy t'ēr ike* 'piros mag van' predikatív szintagmában, másodsor pedig birtokos jelzőként a *kymy t'ērən šyjn̄ta* 'piros mag belsejében' névszói szintagmában, ahol egy másik frázistól függő frázis részévé lesz. Az azonosságok e „lapolások” egymáshoz kötése igen szoros kohéziót hoz létre az egymással különben is párhuzamos sorok között és szinte héjként zárja magába a *kymy t'ēr* 'piros mag' frázist, melynek alaptagja a *t'ēr* 'Mitte, середина' szó, amelyet kissé szabadon és 'mag'-nak fordítottam, s amely a modellben *b*-vel van jelölve és végül, amely a rejtvény legtöbbször előforduló szava: négyszer fordul elő és a kolont alkotó frázisnak mindig a *középső* elemeként. E szimmetrikus szerkesztéshez kapcsolható az első sor utolsó frázisa, *ike mana* 'van nekem,' és a harmadik sor utolsó frázisa, *t'ēr ike* 'mag van,' ahol maga a létige alkotja a „héjat”:

ike mana ..... *t'ēr ike*

A *t'ēr* 'mag' szó jelzői, a rejtvény párhuzamos szavai jelentésükkel és sorrendjükkel útmutatóul szolgálnak a hallgatónak a rejtvény megfejtésének első frázisához, a redukcióhoz:

<i>a</i>	<i>tarsəpi</i>	'szőrös'
<i>d</i>	<i>kymy</i>	'piros'
<i>e</i>	<i>ńamka</i>	'édes.'

Könnyen elképzelhető, hogy amit e három melléknév leír, az a kamasszban is *t a b u* alá eshetett és eképpen kimondhatatlan maradt.

A megfejtés

acirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbo
lyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatob
ozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagj
acirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbo
lyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatob
ozmagjac' lyatoboz cirbol ozmagja' olyatobozmagj
acirboly ozmagjac yatobo acirbol bozmagjacirbo
lya acir' mag' yatobo. ar' olyatob
ozm lyatu gjac bozmagj
acirbo. zmagjac. b. bol. zmagjacirbo
lyatobozn. irbolyatob. irbo. yatob' acirbolyatob
ozmagjacir. hozmagj. atobozma' olyatobozmagj
acirbolyat- hozmagj. atobozma' bozmagjacirbo
lyatob' acirbolyatob
ozmagja' lyatoboz. atobozmagj
acirboly. obozmag' yatoboz. irbolyat. zmagjacirbo
lyatobozmagjacir' oozm' acir. obozmagjacirbolyatob
ozmagjacirb. gja' yatob. yatobozmagj
acirbolyatob. cirbol; zmagja. zmagjacirbo
lyatobozmagja' lyatob: cirbolya' cirbolyatob
ozmagja' boz ozm. rbolyatobozmagj
acirbol' gjac acir' obozmagjacirbo
lyatobozn. boly' ru' lyat acirbolyatob
ozmagjacir' obozmagjac' atobozma' yatobozmagj
acirbolyat' acirbol' magjacir' yatobozmagj
lyatobozm' oozmagjacirbo
ozmagj' polyatobozmagj
acirbolya... jacirbolyatob
lyatobozmagj' oboz' irboly' atob' yacirbolyatob
ozmagjacirbc' boz' irboly' magja' olyatobozmagj
acirbolyatobozmagjacirbo' yatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbo
lyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatob
ozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagjacirbolyatobozmagj

a rejtvény egy szóra redukált alakjának az a e q u i v a l e n s e az adott kultúrában.

***

A mottót Krúdy Gyula Útitárs című regényéből vettem, s csak azt akartam vele jelezni, hogy — a cirbolyatoboz magjához hasonlóan — a csonthéjú gyümölcsök és magok más kultúrákban is elő szoktak fordulni

erotikus szimbólumként. Az már csupán tipológiai kérdés, hogy a különböző kultúrákban melyik nem tör, s melyik nem töretik. Krúdynál (nálunk) — úgy látszik — éppen fordítva van, mint a kamasszoknál, Szibériában. Melyik a jobb? — de ez már egy másik (találós)kérdés.

A fõnt elemzett találóskérdés a Kai Donner-féle Kamassisches Wörterbuch-ban jelent meg és a 29-es számot viseli.

A megfejtésben szereplõ mintára, amely bár nem kamassz, hanem vogul eredetű, s így végülis szibériai népművészeti elem, Schmidt Éva hívta fel a figyelmet, amelyért itt mondok neki köszönetet. A mintát, amelynek vogul neve *ko,ly pākβ* 'Zapfen mit Rahmen' fõként rátétes díszítésű tárgyakon lehet megtalálni (l. Tyyni Vahter könyvét).

SIMONCSICS PÉTER

Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1958), Ob-Ugric Metrics. FFC 174. Helsinki.
 DONNER, K. (1944), Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Bearbeitet und herausgegeben von A. J. Joki. Helsinki.
 LOTZ, J. (1954), Kamassian Verse. Journal of American Folklore 67. 369-377.
 SCHELLBACH, I. (1959), Das wogulische Rätsel. Wiesbaden.
 SIMONCSICS P. (1988), Aenigma Camassica. Editio Propria. Pomaziae.
 VAHTER, T. (1953), Obinugrilaisten kansojen koristekuosit. Helsinki.

Siberian Delicatessen The Structural Analysis of a Kamassian Riddle

by PETER SIMONCSICS

Through the good services of syntactical, metrical and stylistical analysis the author tries to show the 'iconicity' of *nut* as an erotic symbol specifically in the Kamassian culture.